

CATEGORIES CRISIS AND CRISIS OF THE ENTERPRISES AND FACTORS THEIR EMETGENCE

O. Tur

National University of Food Technologies

Key words:

The crisis
The crisis of the company
The crisis phenomenon
The crisis factors

Article history:

Received 08.07.2013
Received in revised form
01.08.2013
Accepted 10.08.2013

Corresponding author:

E-mail:
npnuht@ukr.net

ABSTRACT

In this article the research of categories of crisis and crisis of the enterprise was held. It was analyzed the definitions of companies' crisis and grouped them into the following approaches: crisis as a destructive force; crisis as a natural phenomenon of the life cycle of the enterprise; crisis as a factor of failure of economic balance; crisis as potential for changes. We admit that the supporters of the first approach define crisis as a destructive force that leads to the undesirable condition of the enterprise in which exists a danger to its economic life. Second approach defines the crisis as a natural phenomenon of the life-cycle of the company, which occurs at the different stages and due to the accumulation of contradictions within the economic system. The third approach describes the crisis as a factor of failure of economic system, as a result of random actions, internal or external environment of the economic system, causing the imbalance in the enterprise activity. The fourth considers the crisis as a potential for changes, it means that crisis is the basis for learning, making participants review their own vision of the enterprise functioning. Characterization of these approaches helped us to understand completely the set concept and identify the main causal factors of the crisis and the deployment of the company, in the form of classification. It enhances the concept of «crisis of the enterpris» and makes it possible to detect the crisis and to develop effective mechanisms to overcome them.

КРАТЕГОРІЇ КРИЗА І КРИЗА ПІДПРИЄМСТВ ТА ФАКТОРИ ЇХ ВИНИКНЕННЯ

O.В. Тур

Національний університет харчових технологій

Здійснено дослідження категорій криза і криза підприємства. Проаналізовано визначення понять криза підприємства і об'єднано їх у такі підходи: криза як руйнівна сила; криза як природне явище життєвого шляху підприємства; криза як фактор порушення рівноважного стану економічної системи; криза як потенціал змін. Зазначимо, що прихильники першого розглядають кризу як руйнівну силу, яка призводить до небажаного стану підприємства, при якому

масово виникає небезпека для його економічного життя, дійсності. Другий — визначає кризу як природне явище життєвого циклу підприємства, яке виникає на різних етапах і обумовлене накопиченням протиріч у межах господарської системи. При цьому має певні наслідки для функціонування господарюючого суб'єкта і є джерелом найбільш небезпечних потенційних загроз його діяльності. Третій підхід характеризує кризу як фактор порушення стану економічної рівноваги, який є наслідком випадкових дій, внутрішнього або зовнішнього середовища на економічну систему, що викликає дисбаланси у діяльності підприємства. Четвертий розглядає кризу як потенціал змін, тобто є основою для навчання, оскільки змушує учасників переглядати власне бачення системи функціонування підприємства. Характеристика даних підходів дала змогу повного розуміння означеного поняття і визначити його основні фактори, які є причиною появи та розгортання кризових явищ на підприємстві, у вигляді класифікації. Яка значно розширює змістовність поняття «криза підприємства» і дає можливість вчасно виявити кризові явища та розробити дієві механізми їх подолання.

Ключові слова: криза, криза підприємства, кризові явища, фактори кризи.

Ринковій економіці притаманний циклічний розвиток, оскільки економічне зростання змінюється спадом виробництва, розквіт — кризою і депресією. Кризові явища в економічних системах завжди викликали підвищений інтерес у вчених різних країн, але розглядалися вони, в основному, на макрорівні. На рівні окремого підприємства цим питанням приділялося недостатньо уваги, що не давало змоги ефективно впливати на розвиток кризових явищ, робити кризу більш керованою. Але в останні десятиріччя загострення політичної та макроекономічної нестабільності, навіть у розвинених країнах з традиційно стабільною економікою, значно ускладнили умови функціонування всіх суб'єктів господарювання та зумовили наростання невизначеності зовнішнього середовища. Не стали виключенням і вітчизняні підприємства, які не мають достатнього досвіду виживання в умовах кризових фаз циклічного розвитку економіки, тому стикаються з рядом проблем, до вирішення яких, виявляються не готові. Пошук інструментів подолання кризи призводить до втрати часу, упродовж якого криза встигає розвинути й спричинити банкрутство підприємства. За таких умов, останніми роками підвищилася увага до аналізу криз на рівні окремого підприємства, зросла кількість досліджень вітчизняних та зарубіжних економістів у цьому напрямі.

Процеси діяльності підприємств в умовах кризи розглянуто в працях таких авторів, як О.В. Василенко, Л.О. Лігоненко, А.П. Градова, З.Є. Шершньова, А.Г. Грязнова, В.Г. Кошкін, Р.А. Попов, А.Д. Чернявський, Е.А. Татарніков та інші. Серед зарубіжних вчених криза, як елемент теорії економічних циклів та економічної кон'юнктури досліджувалася Дж.М. Кейнсом, Й. Шумпетером, М. Фрідменом, П. Самуельсоном, Ж. Сімонді, їх послідовниками та опонентами.

Категорії криза та криза підприємства не є цілком визначеними через багатогранність та системну складність явища, оскільки не кожна негативна ситуація в діяльності підприємства стає кризовою і може призвести до його

ліквідації. Тому доцільно зосередити увагу на дослідженні поняття криза підприємства, встановленні основних причин і факторів її виникнення.

Поняття криза — одне з найбільш складних, яке має багато змістових відтінків інтерпретацій та сутнісних характеристик. Згаданий термін походить від грецького «crisis», яке означає «вирок з якого-небудь питання або рішення в сумнівній ситуації». Також може означати «вихід, рішення конфлікту» [1]. У ряді економічно розвинутих країн кризу розглядають як об'єктивно нормальне чи й позитивне явище, завдяки якому відбувається природний відбір у конкурентному середовищі. Існувала точка зору, що криза є характерною ознакою лише капіталістичного способу виробництва. Деякі науковці вважають, що це поняття стосується лише процесів макро-економічного розвитку, інші поєднують зі станом підприємства, дехто з економістів пов'язує кризу з поняттям ризик тощо [2, с. 157 – 162]. Для конкретнішого розуміння терміну криза у таблиці 1 наведено та проаналізовано визначення цього поняття різних авторів.

Таблиця 1. Визначення терміну «криза»

№	Автор	Визначення
1	Гіпократ	Криза — це хвороба, яка посилюється або переходить в іншу хворобу, чи взагалі закінчується смертю.
2	Козеллек	Криза — це «ледве вимірний переломний момент, при якому рішенням є або смерть, або життя».
3	Дж.Ст. Міль	Криза — коли погляди зазнають серйозних змін.
4	Джон М. Кейнс	Криза — раптова та різка зміна підвищувальної тенденції знижувальною.
5	Н.Д. Кондратьєв	Називав кризу рецесією — «тимчасовою фазою, протягом якої відбувається спад господарської активності».
6	І. Ансофф	Криза — різкий крутий перелом, тяжкий перехідний стан; гострі проблеми з будь-чим, тяжке становище.
7	П.С. Грін	Криза — втрата контролю над ситуацією.
8	Є.Б. Яковлева	Називає кризу «фазою падіння».
9	Л. Троцький	Криза характеризується як «стан уповільнення розвитку, наступний за станом прискорення» .
10	Ж. Сисмонді й Р. Хоутрі	Кризи утворюють два протилежні матеріальні об'єкти, які знаходяться в ньому в процесі взаємодії. Один з них — руйнівний, другий — творчий, але обидва є складовими елементами економічного циклу.
11	Словник Вебстера	Трактує кризу як «поворотну крапку до кращого або до гіршого», як «момент, що вимагає ухвалення рішення» або «критичний період» .
12	А. Чернявський	Представляє кризу як ситуативну характеристику функціонування будь — якого суб'єкта, що є наслідком невизначеності в його зовнішньому і внутрішньому середовищах.

№	Автор	Визначення
13	О.Д. Василик	Криза — глибокий розлад фінансової системи, зумовлений економічними й політичними чинниками. Показник її наявності — дефіцит державного бюджету.
14	П. Лагадек	Криза — це зіткнення з проблемами, які виходять за звичні рамки; необхідність діяти в умовах відсутності орієнтирів, які надавали сенс індивідуальним та колективним діям. Це надзвичайна ситуація, яка супроводжується дестабілізацією.
15	Ю. Розенталь і Б. Підженбург	Криза — ситуація, позначена високою небезпекою, станом невпевненості, відчуттям невідкладності.

*Джерело: узагальнено автором з використанням [1, с. 7-8; 2; 3, с. 8, 37; 4].

Як свідчать наведені вище тлумачення, серед економістів немає єдності щодо визначення терміну криза, оскільки різні науковці асоціюють його з такими категоріями, як хвороба, негативне явище, протиріччя, втрата, небезпека, загроза, тимчасова фаза, критичний період, завершення або перелом під час будь-якого процесу тощо. Отже, звідси, згаданий термін має багато змістовних відтінків, інтерпретацій та сутнісних характеристик.

Розглянувши поняття терміну криза, далі проаналізуємо термін криза підприємства, під яким деякі науковці розуміють незапланований і небажаний процес, що призводить до різних проблем у діяльності підприємства — від простих перешкод у його функціонуванні через організаційні негаразди до більш складних (втрата платоспроможності, конкурентоспроможності, відхилення фактичних результатів від запланованих), а в подальшому — до банкрутства і ліквідації підприємства. Інші ж не ототожнюють це поняття з негативними тенденціями, а навпаки, пов'язують із процесами оздоровлення та новими радикальними рішеннями.

Аналіз різних наукових джерел дозволив виокремити основні підходи до визначення поняття криза підприємства (табл. 2):

1. Криза як руйнівна сила.
2. Криза як природне явище життєвого шляху підприємства.
3. Криза як фактор порушення рівноважного стану економічної системи.
4. Криза як потенціал змін.

Таблиця 2. Наукові підходи до визначення поняття криза підприємства

1. Криза як руйнівна сила
М.І. Туган-Барановський розглядав кризу як диспропорційність, анархію виробництва, а диспропорційність в умовах капіталізму вважав випадковістю. Він підкреслював, що криза є періодично повторюваним процесом в економіці.
Про економічну кризу, за визначенням Мерсера, йдеться в тому випадку, якщо «виникає небажаний стан економічних відносин, непереносиме критичне положення великих верств населення і галузей економіки».

В. Сомбарта визначає економічну кризу як «економічно негативне явище, при якому масово виникає небезпека для економічного життя, дійсності».
2. Криза як природне явище життєвого шляху підприємства
За В.О. Подольською: «криза на рівні підприємства — це форма порушення параметрів життєздатності підприємства, яка проявляє себе протягом певного періоду, характеризується закономірністю та циклічністю виникнення на різних етапах життєвого циклу підприємства, обумовлюється накопиченням протиріч у межах господарської системи та в перебігу її взаємодії з зовнішнім оточенням, має певні наслідки для можливостей його функціонування та розвитку».
З.Є. Шершньова: «Криза — загальна універсальна фаза будь-якого циклу, період порушення рівноваги».
І.А. Бланк стверджує: «... фінансова криза підприємства представляє собою одну з найбільш важливих форм порушення його фінансової рівноваги, що відображає циклічно виникаючі на протязі його життєвого циклу під впливом різноманітних факторів протиріччя між фактичним станом його фінансового потенціалу і необхідним обсягом фінансових потреб, що є джерелом найбільш небезпечних потенційних загроз його функціонуванню».
Є.С. Мінаєв і В.П. Панагушин зазначають, що «кризові ситуації виникають на всіх стадіях життєвого циклу підприємства і виражаються в коливаннях обсягу виробництва продукції, виникненні труднощів зі збутом продукції, надмірному зростанні заборгованості за податковими платежами тощо».
3. Криза як фактор порушення рівноважного стану економічної системи
За Дж. Хіксом, Дж. Дьюзенбері: «Криза є наслідком випадкових дій, імпульсів або шоків на економічну систему, що і викликає дисбаланси у фінансових і економічних відносинах учасників господарських процесів». До того ж вони акцентують увагу на періодичності появи кризи.
Р. Акофф: «Криза — це зміна тенденцій життєдіяльності системи, тобто порушення її стійкості, що радикальним чином її оновлює».
Ю.Є. Гайворонська зазначає: «Криза підприємства — це вияв протиріч між показниками розвитку структурних елементів всередині підприємства або елементів зовнішнього середовища, які ставлять під загрозу подальший розвиток підприємства».
Є.М. Коротков: «Криза — крайнє загострення суперечностей у соціально-економічній системі (організації), становить загрозу її життєстійкості в навколишньому середовищі».
За Ф. Поддерьогіним: «Криза фінансова — фаза розбалансованості діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини».
А.М. Єсакова розглядає кризу як будь-яке відхилення від стану рівноваги.
Л.О. Лігоненко вважає, що кризовий стан системи є значним та тривалим порушенням рівноваги, проявом нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції.
4. Криза як потенціал змін
Л. Грінер у розробленій ним моделі життєвого циклу організацій зазначав, що протягом життя, коли організація потрапляє у кризові ситуації, можуть виникнути передумови для переходу її в нову фазу розвитку або вона ліквідується.
К. Ру-Дюфор визначає кризу як «нагромадження в організації чи її частині потенційних факторів, здатних перервати поточні й майбутні операції підприємства, стосуючись індивідів і співтовариства на фізичному, психологічному та екзистенційному рівні».
Т. Паучент і Е. Морін відзначають, що функція кризи має позитивний характер, оскільки дозволяє підприємствам навчитися, мобілізувати зусилля, спрямовані на зміни.

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження [1; 2; 4; 5; 6, с. 336; 7; 8, с. 43; 9, с. 8; 10; 11; 12; 13;14; 15].

Характеризуючи підходи наведені у табл. 2, зауважимо, що прихильники першого кризу розглядають як руйнівну силу, яка призводить до небажаного, негативного стану підприємства, при якому масово виникає небезпека для його економічного життя, дійсності. Другий визначає кризу як природне явище життєвого шляху підприємства, яке виникає на різних етапах і зумовлене накопиченням протиріч у межах господарської системи та в перебігу її взаємодії з зовнішнім середовищем, має певні наслідки для можливостей його функціонування й розвитку, виступає джерелом найнебезпечніших потенційних загроз його діяльності. Третій підхід характеризує кризу як фактор порушення рівноважного стану економічної системи, який є наслідком випадкового впливу внутрішнього або зовнішнього середовища на економічну систему, що викликає дисбаланси у діяльності підприємств. Четвертий розглядає кризу як потенціал змін, тобто вона слугує основою для навчання, оскільки змушує учасників переглядати власне бачення організації.

Розглянувши підходи до визначення криза підприємства, можна стверджувати, що вона є ситуативною характеристикою будь-якого суб'єкта і може відбутися на різних стадіях розвитку його життєвого циклу під впливом різноманітних факторів. Тому необхідна систематизація основних факторів, що зумовлюють появу та розгортання кризових явищ на підприємстві у вигляді їх класифікації.

Пропонуємо розглянути класифікацію кризових явищ за такими ознаками:

1. За місцем виникнення: внутрішні — формування та інтенсивність прояву спостерігаються безпосередньо на конкретному підприємстві, галузі чи в межах однієї країни; зовнішні — виникнення та інтенсивність прояву здійснюється в зовнішньому середовищі відносно підприємства.

2. За рівнем виникнення: мікроекономічні — характерні для окремого підприємства; мезоекономічні — їхня дія проявляється на галузевому рівні; макроекономічні — кризові явища виникають на державному рівні; міжнародні — здійснюються поза межами країни, пов'язані з діяльністю окремих іноземних партнерів.

3. За шириною захоплення: спеціалізовані (галузеві) — кризові явища, дія яких поширюється на діяльність спеціалізованих підприємств; локальні — охоплюють підприємства різних сфер у визначений проміжок часу але на певній визначеній території; групові — призводять до одночасного погіршення діяльності цілої групи підприємств.

4. За причинами виникнення: випадкові — відбуваються під впливом випадкових обставин; закономірні — є результатом закономірностей, що проявляються в природі й суспільстві; циклічні — постійно повторюються.

5. За джерелами походження: стихійні — залежать від форс-мажорних обставин; штучні — створені з певною метою.

6. За масштабами впливу: автономні — внутрішні кризи, які не поширюють свій вплив на інших суб'єктів господарювання і не виходять за визначені межі; масштабні — з часом поширюють свій негативний вплив на інших суб'єктів господарювання, галузі чи країни.

7. За станом протікання: латентні — характеризуються тривалим накопиченням негативних явищ та їх помірним і поступовим проявом; руйнівні — швидкими темпами накопичують негативні явища і одночасно проявляють свій вплив.

8. За сферою виникнення: екологічні; економічні; політичні; фінансові; демографічні та інші [16].

Усі класифікаційні ознаки кризи, які були перераховані вище, проілюстровані на рис. 1.

Рис. 1. Класифікація кризових ознак [16]

Представлена класифікація значно розширює змістовність поняття «криза», що дає можливість вчасно виявити кризові явища та розробити дієві механізми їх подолання.

Але на наше переконання найважливіше значення в процесі дослідження має виокремлення груп зовнішніх (екзогенних) і внутрішніх (ендогенних) кризових факторів та виділення різноманітних факторіальних підгруп у межах кожної з них.

Зовнішні фактори кризового розвитку поділяються під час аналізу на три підгрупи:

– соціально-економічні фактори загального розвитку країни. Серед них розглядаються тільки ті, які негативно впливають на господарську діяльність цього підприємства, тобто становлять загрозу його банкрутства;

– ринкові фактори. При їх розгляді досліджуються негативні для цього підприємства тенденції розвитку товарного (як за сировиною і матеріалами, так і за продукцією, що виробляється) і фінансового ринків;

– інші зовнішні фактори. Їх склад підприємство визначає самостійно, з урахуванням специфіки своєї діяльності [17, с. 240].

Зовнішні фактори мають переважно об'єктивний, загальноекономічний, стратегічний характер, що посилюється під впливом ринкових та інших факторів, на які будь-який господарюючий суб'єкт не може вплинути.

Внутрішні (ендогенні) фактори кризового розвитку також поділяються у процесі аналізу на три підгрупи, які пов'язані з: операційною, інвестиційною, фінансовою діяльностями [17, с. 240]. Вони відображаються на результатах підприємства; їх можна передбачити і своєчасно виявити.

Висновки

Проаналізувавши фактори, які негативно впливають на діяльність господарюючого суб'єкта, зазначимо, що досить часто такі проблеми можуть виникнути в окремих підприємствах навіть за умови фінансової стабільності на рівні країни чи певного регіону.

Криза відкриває те, що в нормальній ситуації невидиме, тому необхідна своєчасна та правильна оцінка факторів, які зумовлюють виникнення кризи, що дасть можливість визначити шляхи уникнення кризової ситуації, покращити показники ефективності діяльності підприємства, приводячи в рух трансформаційні сили, які сприяють еволюції подальшого розвитку господарюючого суб'єкта і підвищенню в майбутньому стійкості та його загального зростання.

Література

1. Скібіцький О.М. Антикризовий менеджмент: Навч. посібник / Скібіцький О. М. — К.: Центр учбової літератури, 2009 — 568 с.
2. Дробишева О.О. Поняття, стадії та особливості криз у процесі управління промисловими підприємствами / О.О. Дробишева // Економіка промисловості. — 2009. — № 4. — С. 157 – 162.
3. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. / А.М. Штангрет, О.І. Копилук— К.: Знання, 2007. — 335 с.
4. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. / Чернявський А.Д. — К.: МАУП, 2006. — 256 с.
5. Экономика предприятия [Текст]. [Кол. авторів]. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 439 с.
6. Бандурин, В.В. Проблемы управления несостоятельными предприятиями в условиях переходной экономики [Текст] / В.В. Бандурин, В.Е. Ларицкий. — М.: Наука и экономика, 1999. — 164 с.
7. Подольська В.О. Фінансовий аналіз: Навч. Посібник \ Подольська В.О. — К.: Центр навчальної літератури, 2007. — 488 с.
8. Бланк І.А. Фінансова стратегія підприємства / Бланк І.А. — К.: Ельга; Ніка-Центр, 2004. — 720с.
9. Антикризисное управление [Текст]: учеб. пособие / [В.Г. Крыжановский и др.]; под ред. Е.С. Минаева, В.П. Панагушина. — М.: ПРИОР, 1998. — 432 с.
10. Садеков, А.А. Управление предприятием в условиях кризиса [Текст]: моногр. / А. Садеков, В. В. Цурик. — Донецк: ДонГУЭТ, 2006. — 178 с.
11. Акофф Р. Планирование будущего корпорации / Акофф Р. — М.: Прогресс, 1985. — 327 с.
12. Гайворонська, Ю.Є. Методичні основи функціонування механізму антикризового управління підприємством [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 010203 «Економіка» / Ю. Є. Гайворонська. — К., 2006.
13. Есакова А.М. Место антикризисного управления в общей стратегии фирмы. Проблемы и опыт антикризисного управления / А.М. Есакова // Сборник материалов всероссийской научно-практической конференции. — Пенза: [б. и.] 2001. — С. 37 – 40.

14. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: Монографія / Лігоненко Л.О. — К.: Наукова думка, 2000. — 390 с.

15. Pauchant T.C. La gestion systemique des crises et la prevention de la contre-production / T.C Pauchant, E.M. Morin // Rev francaise de gestion. — 1996. — № 108. — P. 80 – 99.

16. Кудлаєнко С.В. Наукові засади кризових коливань / С.В. Кудлаєнко // Культура народів Причорномор'я. — 2009. — №171. — С. 141 – 143.

17. Кризовий стан сільськогосподарських підприємств: передумови і симптоми виникнення кризи / Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2010. — № 1 (3), 1 — С. 237 – 244.

КРАТЕГОРИИ КРИЗИС И КРИЗИС ПРЕДПРИЯТИЙ И ФАКТОРЫ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

О.В. Тур

Национальный университет пищевых технологий

Осуществлено исследование категорий кризис и кризис предприятия. Проанализированы определения понятий кризис предприятия и объединены в следующие подходы: кризис как разрушительная сила; кризис как естественное явление жизненного пути предприятия; кризис как фактор нарушения равновесного состояния экономической системы; кризис как потенциал изменений. Отметим, что сторонники первого рассматривают кризис как разрушительную силу, которая приводит к нежелательному состоянию предприятия, при котором массово возникает опасность для его экономической жизни, действительности. Второй — определяет кризис как естественное явление жизненного цикла предприятия, которое возникает на различных этапах и обусловлено накоплением противоречий в рамках хозяйственной системы. При этом имеет определенные последствия для функционирования хозяйствующего субъекта и является источником наиболее опасных потенциальных угроз его деятельности. Третий подход характеризует кризис как фактор нарушения состояния экономического равновесия, который является следствием случайных воздействий, внутренней или внешней среды на экономическую систему, что вызывает дисбалансы в деятельности предприятия. Четвертый рассматривает кризис как потенциал изменений, то есть основой для обучения, поскольку заставляет участников просматривать собственное видение системы функционирования предприятия. Характеристика данных подходов позволила полностью понимания определенного понятия, и определить его основные факторы, которые являются причиной появления и развертывания кризисных явлений на предприятии, в виде классификации. Значительно расширяет содержательность понятия «кризис предприятия» и дает возможность своевременно выявить кризисные явления и разработать действенные механизмы их преодоления

Ключевые слова: кризис, кризис предприятия, кризисные явления, факторы кризиса.